Claudia Castañeda

Als het politieke persoonlijk is

Gedachten over 11 september en het vervolg[1]

De feministische stellingname 'het persoonlijke is politiek' heeft altijd betrekking gehad op de manieren waarop de schijnbaar alledaagse en onbetekenende aspecten van het dagelijks leven nauw verbonden zijn met de sociale, culturele en politieke wereld waarin ze bestaan. Het 'persoonlijke' in de gedachte 'het persoonlijke is politiek' verwees historisch bezien naar ervaringen van vrouwen, vooral naar ervaringen met onderdrukking, waaraan nog geen politieke betekenis was gegeven. De relatie tussen het persoonlijke en het politieke neemt echter ook vele andere vormen aan die bovendien mettertijd zijn veranderd, deels dankzij het succes van het feminisme. Als we het op een positieve manier bekijken, wordt het feminisme onophoudelijk vernieuwd door zelfreflexieve kritiek en maatschappelijke betrokkenheid bij veranderende sociale, culturele en politieke uitzichten. Zo kan 'het persoonlijke is politiek' ook worden verstaan als vraag: wat is de relatie tussen het persoonlijke en het politieke in een bepaalde periode en op een bepaalde plaats? Hier stel ik deze vraag met betrekking tot de gebeurtenissen op 11 september en het vervolg daarop. Wat voor vorm neemt het persoonlijke in die gebeurtenissen aan en met wat voor vorm van het politieke is dat gekoppeld, of juist ontkoppeld?

De reactie van de VS

Laat ik beginnen in de Verenigde Staten, waar in het spoor van 11 september een hoop oorlogsvoorbereidingen worden getroffen die samengaan met veel rechtvaardigende retoriek. President George W. Bush heeft bedacht dat er een 'as van het kwaad' is, die de wereld in goede en slechte naties opdeelt en die een 'oorlog tegen het terrorisme' rechtvaardigt. Welnu, als we even vanuit een vrij bot feministisch perspectief denken, zouden we rustig kunnen aanvoeren dat de 'persoonlijke' dimensie van de huidige situatie de vorm aanneemt van masculiniteit, of masculiene identiteit. Zo bekeken kunnen we de manoeuvre richting oorlog van de VS als reactie op 11 september zien als een masculiene modus, belichaamd door president Bush en uitgebreid naar de hele VS als natie. De 'oorlog tegen het terrorisme' staat per slot bol van masculiene heldhaftigheid en heldenmoed. Het draait allemaal om de heldhaftige verdediging van de bedreigde Amerikaanse natie: de jonkvrouwe op Liberty Island wordt belaagd. En vervolgens zouden we kunnen aanvoeren dat de zelfmoordcommando's en de fundamentalistische moslimgemeenschap waar ze vandaan komen net zo fundamenteel worden gedreven door een andere, op de islam gebaseerde set van masculiene waarden en identiteiten. We zouden kunnen stellen dat wat er gaande is *deels* een wedstrijd is tussen vormen van masculiniteit: de islamitisch-fundamentalistische tegenover de Amerikaans koeionerende.

Een dergelijke analyse zou niet helemaal misplaatst zijn, zeker niet de meer genuan-

ceerde vormen ervan, maar dat is niet het verhaal dat ik hier over het 'persoonlijke' en het 'politieke' wil vertellen. Ik wil me hier richten op vraagstukken omtrent emotie, subjectiviteit en cultuurverschil als belangrijke onderdelen van het verhaal over wat er op 11 september en daarna is gebeurd. Ik vind het buitengewoon belangrijk om te benadrukken dat dit volgens mij maar een *deel* van het verhaal is, omdat het verhaal nog zo veel andere facetten heeft: de oliebelangen van de VS in het Midden-Oosten, de geschiedenis van Amerikaans ingrijpen op en steun aan corrupte regimes en nog vele andere.

Ik zal laten zien dat in de toonaangevende Amerikaanse berichtgeving over 11 september, die zeker een jaar later rond 11 september 2002 bijzonder emotioneel was, constant buitengewoon heftige emoties werden opgevoerd als de meest directe, maar ook aanhoudende persoonlijke reactie op de gebeurtenissen. In een artikel met de titel '9/11/02; America enduring' stond dat er voor de burgers van New York 'op 11 september 2001 van 's morgens vroeg tot 's avonds laat eigenlijk weinig anders op zat dan je te laten leiden door emoties, door het allemachtig indrukwekkende van wat je met eigen ogen zag gebeuren' (*New York Times*, 2002a). De gebeurtenissen worden niet alleen gezien als een bijna zuiver emotionele belevenis, maar er wordt ook met een zekere nadruk gesteld dat een zuiver emotionele reactie het meest passende antwoord is op een zo ingrijpende gebeurtenis. Dus werd bijvoorbeeld over een muziekstuk waar het filharmonisch orkest van New York opdracht toe had gegeven om 11 september te herdenken verslag gedaan onder de titel 'Challenge of the unthinkable'. De componist van het stuk, John Adams, werd ook geciteerd met de uitspraak dat zijn werk erop mikte 'terug te keren naar de oorspronkelijke emoties' die op 11 september zo heftig door de burgers van New York City werden gevoeld (Rockwell, 2002).

Niet alleen de inwoners van New York City wordt een bijzonder sterke emotionele reactie toegeschreven – hun stad werd immers verwoest door twee vliegtuigen die tegen het World Trade Centre vlogen –, ook vele anderen, niet in het minst George Bush, worden neergezet als overstelpt met emoties door de gebeurtenissen. Tegelijk met de bewering dat met de twee vliegtuigen die in het World Trade Centre vlogen er een aanslag werd gepleegd op de hele VS als natie, werd president Bush geportretteerd als een man die handelde uit eerbied voor het verdriet van anderen, en ook vanuit zijn eigen diep emotionele reactie. Een ander artikel in de *New York Times* berichtte over het bezoek van Bush aan Shanksville in Pennsylvania, waar één van de gekaapte vliegtuigen was neergestort, en stelde met nadruk: 'In Shanksville, Pennsylvania, zijn geen toespraken gehouden. President Bush omhelsde familieleden van de veertig mensen die omkwamen toen hun vliegtuig daar in de eerste veldslag van de oorlog tegen het terrorisme neerstortte' (*New York Times*, 2002b). De politieke rol van George Bush wordt hier terzijde geschoven om hem in plaats daarvan te laten

zien als iemand met een persoonlijke reactie op de gebeurtenissen van 11 september, een reactie die hij met zijn lichaam uitbeeldt in de vorm van een omhelzing. Deze emotionele reactie is zo sterk, lijkt het wel, dat ze alle politieke ambtsvervulling die anders bij een dergelijke gelegenheid wordt vertoond volkomen misplaatst maakt.

Bovendien is te zien dat die zeer aangrijpende emotionele reactie verder reikt dan de familieleden van de mensen die zijn omgekomen, de mensen van politie en brandweer die hun collega's zijn verloren, de inwoners van New York City, en de president. Hij reikt tot de hele natie. De schrijver van het eerder genoemde artikel 'America enduring' beweerde zelfs met enige stelligheid dat de hele VS als natie 'op 11 september 2001 door emotie met elkaar was verbonden'.

Het is ook duidelijk dat de emoties die in dit binden van de natie meespelen geen gewone emoties zijn en zeker geen zogenaamd 'negatieve' emoties zoals woede of wraak. Op de schok die de gebeurtenis aanvankelijk teweegbracht, dat besef van overweldigende emotie, volgde vooral verdriet als zeer specifieke en 'positieve' emotionele reactie. Net zoals de gebeurtenissen van 11 september in de Amerikaanse media en elders ook herhaaldelijk zijn voorgesteld als een reeks gebeurtenissen die wereldwijd van betekenis zijn en transformatieve kracht hebben, is die betekenis te vaak vertolkt als het delen in verdriet. Hetzelfde artikel waarin werd bericht over de omhelzingen van Bush bevatte bijvoorbeeld ook een stukje onder de kop 'Wereld voelt pijn VS'. Dat stukje begint met de zinsnede: 'overal ter wereld rouwden mensen om wat er op 11 september was gebeurd en ze wilden dat de Amerikanen dat wisten' (*New York Times*, 2002b).

Als ik zulke berichten lees, en al die andere berichten met een dergelijke strekking via de televisie en andere media zie langskomen, dan word ik getroffen door het besef dat een persoonlijke reactie in de vorm van een extreme emotie, in het bijzonder verdriet, een vereiste is geworden. Maar waarvoor dan? Ik denk dat verdriet de sleutel is geworden om erachter te komen wie 'meedoet' en wie 'niet meedoet', wie vóór George W. Bush en zijn 'oorlog tegen het terrorisme' is en wie tégen de VS en hun bondgenoten is. Weerklanken van deze eis zijn ook te vinden in berichten over de reacties van moslims in de Verenigde Staten, waarin ze de taal van het verdriet lijken te spreken om te laten zien dat ze vóór de VS zijn en impliciet ook dat ze tégen degenen zijn die zijn geïdentificeerd als islamitisch-fundamentalistische terroristen. In een artikel in de *New York Times* bijvoorbeeld, waarin wordt bericht over de herdenking van 11 september door islamitische Amerikanen, wordt de imam van een moskee in een buitenwijk geciteerd met de uitspraak dat 'wij islamitische Amerikanen delen in het verdriet en het leed dat door allen op deze verjaardag van 11 september wordt gevoeld' (Foderado, 2002).

Wederom wordt verdriet in deze berichten voorgesteld als een soort van zuiver emotione-

le reactie, gespeend van elke vuige politieke betrokkenheid of bekommernis. Soms wordt de uiting van dat verdriet gevolgd door een minder zeker, verward gevoel dat er iets gedaan moet worden in reactie op de aanslagen op het World Trade Centre en andere Amerikaanse doelwitten. In andere gevallen wordt het, natuurlijk, beantwoord door fel achter oorlog te gaan staan. Ik denk dus dat emotie, als een hoogstpersoonlijke en zeer sterke reactie op de gebeurtenissen van 11 september, een soort basis biedt voor de politieke reactie van de VS. Het is net alsof de diepte van de gevoelens vereist dat de reactie op gelijk niveau staat, evenredig is aan het gewelddadige ervan, aan het besef dat die emoties overweldigend zijn en zeer diep gaan. Nu ze ineens 'zuiver' zijn, in de zin dat ze gespeend zijn van politiek belang of verlangen, lijken ze ook een vereiste met zich mee te brengen dat niet genegeerd of ter discussie gesteld kan worden. Omdat de passagiers zo goed als op slag dood waren, omdat we de stemmen van slachtoffers horen door mobiele telefoons, omdat er brandweerlieden zijn gestorven in hun pogingen mensen uit de as van het World Trade Centre en het Pentagon te redden, omdat sommige mensen in die gebouwen hun dood tegemoet zijn gesprongen, MOETEN WE VERDRIET HEBBEN. En omdat we verdriet hebben, omdat het ons is aangedaan deze pijn en dit verlies te voelen, kunnen en moeten we reageren. Maar hoe reageren we in gelijke mate als het verdriet dat we voelen? Evenredig geweld, geweld dat veel verder gaat dan het geweld dat met deze gebeurtenissen is gepleegd, lijkt één van de rechtmatige reacties. De schok en het verdriet die de op 11 september gecrashte vliegtuigen teweegbrachten, verschaffen de VS, bot gesteld, het alibi om politiek en militair in te grijpen, om eerst Afghanistan te bombarderen en vervolgens Irak de oorlog te verklaren.

En kijk eens naar wat hier met het persoonlijke en het politieke is gebeurd: het persoonlijke, in de vorm van verdriet, geeft grond aan de politieke reactie op 11 september en daarmee depolitiseert het die reactie ook. Er wordt niet gesproken over de verwikkelingen van de VS met Afghanistan, over de steun van de VS aan het Talibanregime als Koude-Oorlogstrategie. In plaats daarvan krijgen we de vraag 'Waarom haten ze ons zo?', waardoor de oorzaak van de gebeurtenissen weer bij de diepe maar onaanvaardbare emoties van anderen wordt gelegd: bij hun verbijsterende en daarom blijkbaar ook ongerechtvaardigde haat.

Het gebruik van verdriet als alibi gaat in de berichtgeving over de verjaardag van 11 september interessant genoeg niet helemaal verloren. Eén wel zeer uitdrukkelijk voorbeeld verscheen op vrijdag 13 september 2002. De ope-

ningsparagraaf luidt: 'Het leven gaat door, daar hebben de inwoners van New York zichzelf woensdag aan herinnerd. Gisteren ervoeren ze opnieuw dat ook de dood voortduurt. Het optreden van president Bush was de katalysator voor beide levenslessen. Hij bracht de afgelopen twee dagen grotendeels in de stad door. Eerst troostte hij degenen voor wie de gebeurtenissen van een jaar geleden nog steeds zeer pijnlijk zijn, om vervolgens iedereen te waarschuwen dat de toekomst wellicht nog meer lijden kan brengen' (Haberman, 2002). Oorlog – het toekomstige lijden – volgt het verdriet naadloos en zonder hapering op.

De antioorlogsbeweging die in de Verenigde Staten net opnieuw wordt opgebouwd is deze schakel evenmin ontgaan. De antioorlogsprotesten die op 11 september één-jaar-later in de Verenigde Staten werden georganiseerd, hadden als motto: 'Ons verdriet is geen oproep tot oorlog'. Aan de ene kant werkte dit motto juist omdat het toelicht hoe verdriet het alibi is geworden voor meer uitdrukkelijke politieke en militaire reacties, waaronder het schenden van de burgerrechten van vermeende terroristen en hun handlangers, het binnenvallen in Afghanistan en het ten oorlog trekken tegen Irak. Aan de andere kant schijnt het mij echter toe dat ook het vereiste van verdriet in die strijdkreet terugkomt: alsof eerst moet worden vastgesteld dat iemand verdriet heeft alvorens die enige politiek rechtmatige aanspraak mag doen gelden. En ik moet zeggen dat ik me bijzonder stoor aan dat vereiste. Want hoewel ik begrijp dat het overlijden van elke mens een verlies is voor degenen die hem of haar hebben gekend, is het iets heel anders om, als voorwaarde voor politieke legitimatie, van iedereen te eisen verdriet te voelen.

Wat er speelt bij dat vereiste tot verdriet is mijns inziens het omgekeerde van de relatie in de feministische leuze 'het persoonlijke is politiek', namelijk: het politieke is persoonlijk geworden. Terwijl het er in de feministische gedachte altijd om heeft gedraaid persoonlijke ervaringen als politieke kwesties te formuleren, is het politieke hier persoonlijk gemaakt op een manier die, nogmaals, de reactie van de VS op de gebeurtenissen van 11 september depolitiseert en die politieke kwesties in plaats daarvan weergeeft als een soort gerechtvaardigde en zelfs noodzakelijke reactie op de extreme persoonlijke emoties die door de aanslagen van 11 september zijn uitgelokt.

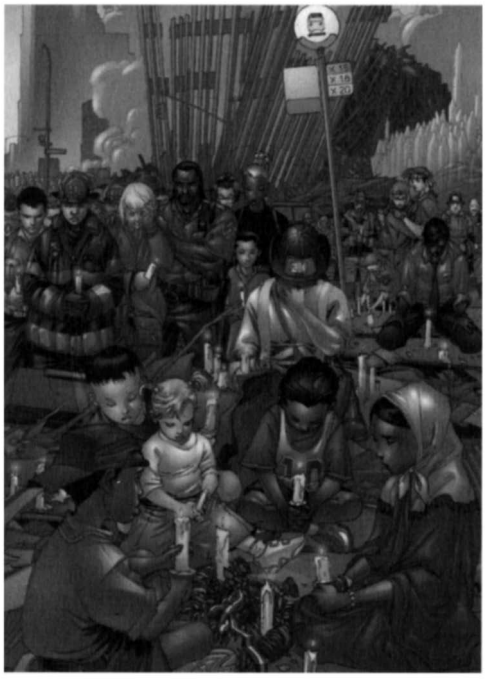
De zelfmoordcommando's

In Europa en de Verenigde Staten is het inzicht in de islam en islamitisch fundamentalisme niet alleen beperkt, maar ook verdraaid. Het lijkt mij belangrijk, als Amerikaans én Europees burger, enige moeite te doen te begrijpen wat er op 11 september gebeurde op het vlak van wat 'cultuurverschillen' genoemd zou kunnen worden, vooral omdat die verschillen zo stelselmatig zijn gedemoniseerd. Dus hoewel ik absoluut niet deskundig ben op het gebied van de islam, het islamitisch fundamentalisme of Al Qa'ida, heb ik me erop toegelegd de aanslagen in een ander begrippenkader te vatten.

Hierboven heb ik aangevoerd dat het Amerikaanse verdrietdiscours eenieder zonder dat gevoel brandmerkt als een soort verrader, of minstens als iemand die er onrechtmatige politieke gedachten op na houdt. Ook maakt deze Amerikaanse eis om verdriet te hebben onvermijdelijk onderscheid tussen verschillende soorten van het persoonlijke: verdriet tegenover elke andere soort 'persoonlijke' reactie. In dit tweede deel zal ik het hebben over de relatie tussen het persoonlijke en het politieke zoals die speelt voor de kapers die de vliegtuigen op 11 september lieten crashen.[2] Zelfmoordcommando's en de gemeenschappen of netwerken waarmee ze banden hebben, vallen onder een eigen categorie wanneer het op dit onderscheid aankomt. De zelfmoordcommando's worden namelijk gezien als mensen die gespeend zijn van elke passende emotie bij de dood van onschuldige burgers. Eén commentator beschrijft het bijvoorbeeld als de 'bedaarde, keiharde, meedogenloze koelbloe-

digheid van degenen die vliegtuigen met burgerpassagiers intensief gebruikte gebouwen instuurden, met massale verliezen en hun eigen dood tot gevolg' (Sells, 2002). Ze worden ook stelselmatig aangeduid als 'fanatici' of aangesloten bij een 'cultus' en beide aanduidingen worden gebruikt om hun daden gelijk te stellen aan een daad die voortkomt uit een of andere geestesziekte, een of andere irrationele waanzin, een of andere onbeheersbare haat.

Wat mij echter trof toen ik over de zelfmoordcommando's in relatie tot het persoonlijke en het politieke begon na te denken, was dat zij bereid waren geweest hun eigen dood te plannen en te voltrekken. En dus wilde ik meer inzicht verwerven in hoe dat zover was gekomen. Vertaald naar het Nederlands wordt deze bereidheid weergegeven met het woord 'martelaarschap'.[3] Nasra Hassan heeft mensen geïnterviewd die bij de voorbereidingen van zelfmoordcommando's betrokken waren en vertelt dat deze jonge mensen uiterst zorgvuldig en volgens specifieke criteria worden geselecteerd om martelaar te worden. Een oudere

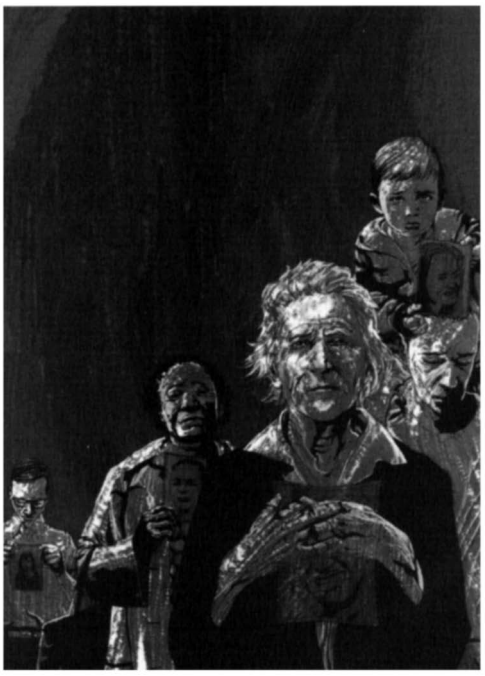

betrokkene bij dit selectieproces vertelde Hassan dat 'het selectieproces ingewikkelder wordt doordat er zo velen zijn die zich op deze eervolle reis wensen te begeven. Wanneer die ene geselecteerd wordt, zijn talloze anderen teleurgesteld. Zij moeten geduld leren opbrengen en wachten tot Allah ze roept.' De selectiecriteria zijn dus juist zo, dat de uitverkoren jongeman *niet* door zijn eigen motieven verteerd mag worden. Eén van de leiders zegt daarover: 'Onze vragen zijn erop gericht op de eerste plaats voor de jongen zelf te verhelderen wat zijn beweegredenen werkelijk zijn en hoe groot zijn engagement is. Ook al is hij allang lid van onze groep en heeft hij altijd al een martelaar willen worden, dan nog moet hij heel goed begrijpen dat er bij zo'n actie geen weg terug is.' Op de vraag of sommige commando's vanuit persoonlijke wraakgevoelens handelden, antwoordde de trainer: 'Nee. Als dat het enige is dat de kandidaat motiveert, dan zal zijn martelaarschap voor Allah niet aanvaardbaar zijn. Zo'n actie wordt aangestuurd door een militaire respons, niet de verbittering van een individu.' En een militaire respons is ook altijd een religieuze respons, gebaseerd op een specifieke, zeer controversiële interpretatie van de koran.

Ik wil hier aanvoeren dat 'martelaar worden' als daad in dit geval een specifieke, islamitisch-fundamentalistische incarnatie is van de relatie tussen het persoonlijke en het politieke, waarin beide worden getransformeerd door het spirituele. Preciezer gesteld: moslimfundamentalisme werkt met een ander begrippenkader dat bijzonder onweerstaanbaar is voor de volgelingen ervan. Die begrippen spellen een ander soort van zijn uit. Een 'zijn' waarin zowel het persoonlijke als het politieke zijn opgenomen in het spirituele. Om nog preciezer te zijn: het persoonlijke noch het politieke bestaan in de betekenis die door de woorden 'persoonlijk' en 'politiek' worden verondersteld. In plaats daarvan is het persoonlijke nu juist niet persoonlijk: de persoon geeft zichzelf op aan een andere existentie die God

wordt genoemd. En het persoonlijke is politiek omdat beide spiritueel zijn. Daarmee bedoel ik het volgende. De zelfmoordcommando voltrekt de handeling die tot zijn eigen dood leidt en zowel die daad als zijn dood staan in functie van God. De persoonlijke daad zichzelf op te geven is gekoppeld aan wat in seculiere termen wordt gezien als een politieke daad, namelijk een zelfmoordaanslag. Werner Schiffauer, een antropoloog die onderzoek heeft gedaan naar islamitisch-fundamentalistische groepen in Duitsland, voert aan dat dit zelfbeeld 'radicaal in tegenspraak [is] met de ideeën van individualiteit en autonomie, van het existentialistische standpunt dat iedere mens uitsluitend verplichtingen heeft aan wat hij zelf als wet stelt' (Schiffauer, 2002).

Dit komt bijzonder duidelijk naar voren in de documenten die na 11 september door de Britse en Amerikaanse autoriteiten in beslag zijn genomen. Twee van die documenten worden in verband gebracht met Mohammed Atta, de commando die het eerste vliegtuig het World Trade Centre instuurde. De titel van het eerste document is 'Instructies voor de laatste nacht' en het tweede is Atta's uiterste wilsbeschikking. 'Instructies voor de laatste nacht' illustreert de bijzondere mengeling van nauwgezette handelingen en vrome toewijding aan God – ofwel Allah – waaraan de trainers die ik hierboven heb aangehaald ook refereerden. Bijna elke instructie en iedere alinea in deze documenten bevat een verwijzing naar God en instrueert de lezer intussen hoe lichaam en geest klaar te maken voor het volbrengen van de opgelegde taak. In instructie 8 over de nacht tevoren staat: 'Je zou je volkomen rustig moeten voelen, omdat de tijd die jou van je hemelse bruiloft scheidt zeer kort is. Daarna begint een gelukkig leven, waarin God tevreden met je is en je eeuwige gelukzaligheid ervaart in het gezelschap van de profeten, strijdmakkers, martelaren en goede mensen, die stuk voor stuk goed gezelschap zijn.' Dit is een treffend voorbeeld van de manier waarop de martelaar in deze instructies niet als persoon wordt aangesproken. In plaats daarvan helpen deze instructies de onzelfzuchtige vrome toewijding van de lezer versterken. Dat het zo werkt, blijkt ook duidelijk uit de omschrijving van de te voltrekken handelingen. Eén van de instructies luidt: 'Neem geen wraak voor jezelf. Sla toe in Gods naam.' En dan gaat het verder: 'Wanneer het uur van de werkelijkheid nadert, het uur nul... verwelkom dan met heel je hart de dood in Gods naam. Blijf altijd denken aan God. Beëindig je leven door de laatste paar seconden tot aan het doelwit te bidden of met je laatste woorden: "Er is geen andere God dan God en Muhammad is zijn boodschapper".'

Mohammed Atta's uiterste wilsbeschikking is er op eenzelfde manier op gericht een leven in de dood te volbrengen in overeenstemming met Gods wil. In deze wilsbeschikking schrijft Atta: 'Ik wou dat mijn familie en iedereen die dit testament leest God Almachtig vreest en niet wordt misleid door wat er in het leven is en God vreest en God en zijn profeten volgt als zij echt gelovig zijn.' Temidden van strikte

aanwijzingen dat, ook in overeenstemming met het islamitisch fundamentalisme, zijn lichaam niet mag worden aangeraakt door diverse soorten onreine vrouwen, verzoekt Atta ook om het volgende: 'Ik dien op mijn rechterzij te liggen. Jullie dienen drie maal stof over mijn lichaam te gooien terwijl jullie zeggen "uit stof ben je geschapen en tot stof zul je wederkeren. Uit het stof zal een nieuwe mens worden geschapen." Daarna dient iedereen Gods naam te noemen en te zeggen dat ik gestorven ben als moslim, de religie Gods. Iedereen die mijn uitvaart bijwoont, dient te vragen dat ik vergeven word voor wat ik in het verleden heb gedaan' om daar zorgvuldig aan toe te voegen '[niet voor deze daad]' (Atta, 2001).

Wat me dan treft over de zelfmoordcommando's is hun diep gevoelde religieuze engagement en die specifieke variant van de relatie tussen het persoonlijke en het politieke die dat met zich meebrengt. In die paar documenten vind ik de macht van een spirituele existentie, waardoor het persoonlijke en het politieke allebei volkomen opnieuw worden gedefinieerd in een verder schijnbaar seculiere internationale waardewereld. Als we ons een andere toekomst willen voorstellen, is het nodig dat we moeite doen deze macht te begrijpen in plaats van dit categorisch te weigeren. Wij moeten proberen deze macht te begrijpen, alleen al omdat ze zo doeltreffend is in het voortbrengen van zelfmoordcommando's, in het voortbrengen van specifieke vormen van vrouwenonderdrukking, een bepaald soort antisemitisme enzovoort. En het kan zijn dat spiritualiteit in die toekomst een plaats moet krijgen in de verder seculiere definities van wat als democratie en een democratische samenleving geldt.

De rol van emotie

Door de motieven van de zelfmoordcommando's en hun diep gevoelde religieuze engagement te analyseren, ben ik zorgvuldiger gaan nadenken over de rol van emotie in de Amerikaanse reactie op 11 september, over de kracht van emotie bij het tot stand brengen van het politieke. In feite wordt in beide gevallen die ik besproken heb – het Amerikaanse en het islamitisch-fundamentalistische geval – het persoonlijke een doeltreffende politieke kracht. En dat leidt dan weer tot een herdefiniëring of misschien wel een nadere uitwerking van wat we met 'het persoonlijke is politiek' zouden kunnen bedoelen. Enerzijds zou ik aanvoeren dat het persoonlijke gedepolitiseerd kan worden en depolitiserend kan werken voor zover het een naar zichzelf verwijzende afbakening wordt, een manier om niet verder te kijken dan persoonlijke of zelfs nationale of culturele grenzen. En anderzijds denk ik dat het persoonlijke, wanneer het met het politieke verbonden is, een bijzonder machtige en onderschatte kracht is. Deze kracht kan echter niet worden begrepen vanuit een strikt seculiere kijk op het politieke of het persoonlijke.[4] Voortbordurend hierop, zou ik in het bijzonder willen aanvoeren dat in een adequate politieke reactie op de gebeurtenissen van 11 september en de bredere economische en politieke omstandigheden daaromheen ernstig rekening moet worden gehouden met de bijzondere kracht van het persoonlijke *in* het politieke. Of dat nu de kracht is waarmee extreme emoties worden ingezet om de steun voor de oorlog tegen het terrorisme te versterken, of de kracht van het spirituele die het persoonlijke met het politieke verenigt.[5]

Noten

1. Dit commentaar is in de herfst van 2002 op verzoek van het *Tijdschrift voor Genderstudies* uitgesproken.
   Ik heb het willen aanbieden als onderhanden werk, niet van een deskundige, maar van een burger die de gebeurtenissen van 11 september en het vervolg in een groter zingevend geheel probeert te plaatsen. Het is van belang te bedenken dat dit commentaar is geschreven voordat de VS ten oorlog trok tegen Irak en dat deze schrikbarende ontwikkeling in de officiële reactie van de VS er dus niet in doorklinkt.

2. Voor ik dat specifieke onderwerp aan de orde stel, zal ik echter een en ander duidelijk moeten maken. Door de kapers aan bod te laten komen om zo inzicht te krijgen in de manier waarop het persoonlijke en het politieke in hun optreden tegen elkaar worden uitgespeeld, wil ik ze verontschuldigen noch veroordelen. Ik ben er geen voorstander van internationale politieke problemen op een gewelddadige manier op te lossen, hoewel ik wel inzie waarom dat soms noodzakelijk is en zeker ook waarom dat op zijn minst een tijdelijk doeltreffende en dikwijls wanhopige strategie is. Ook ben ik het eens met vele andere critici van overal ter wereld die erop aandringen dat er een beroep op de internationale rechtspleging wordt gedaan – in plaats van oorlog te voeren – om de gebeurtenissen van 11 september aan te pakken. Tot slot nog dit: ik wens op geen enkele manier te verdedigen welk een geweld en onderdrukking vrouwen ondergaan, hetzij in de VS, hetzij onder islamitisch-fundamentalistische regimes, waaronder dat van de Taliban, wier daden goed gedocumenteerd zijn door de Afghaanse feministische organisatie RAWA. Ik wens evenmin te ontkennen dat de islamitisch-fundamentalistische gemeenschappen en organisaties en mensen die met de gebeurtenissen op 11 september in verband worden gebracht duidelijk vrouwenhaat tentoonspreiden. Tevens wens ik te benadrukken dat het merendeel van de moslims ter wereld het niet eens is met de fundamentalistische lezing van de koran waarin, onder meer, *jihad* wordt uitgelegd als een oproep om ten oorlog te trekken. Mijn commentaar gaat dus over een zeer specifieke groep mannelijke, grotendeels uit de middenklasse afkomstige, islamitisch-fundamentalistische individuen die deel uitmaken van islamitisch-fundamentalistische groeperingen of netwerken (Tot zover mijn typeringen en kanttekeningen!).
3. In de theologie is het begrip 'martelaar' voorbehouden aan degenen die om hun religieuze overtuiging worden vervolgd.
4. Een moslimfeministe wees erop dat 'we achterblijven zonder het flauwste benul van moderne levensstijlen die niet per se van secularisme afhankelijk zijn voor verlossing'. (www.opendemocracy.net)
5. Zie Farish A. Noor, 'The evolution of "jihad" in islamist political discourse', http://www.ssrc.org/sept11/essays/noor.htm.

Literatuur

Atta, M. (2001). Vol. 2002 PBS.

Foderado, L.W. (2002). *New York Times.*

Haberman, C. (2002). *New York Times*, pp. 1, column 1.

New York Times (2002a). 9/11/02; America enduring. *New York Times*, www.nytimes.com.

New York Times (2002b). *New York Times,* pp. B1-B2.

Rockwell, J. (2002). Challenge of the unthinkable. *New York Times.*

Schiffauer, W. (2002). Vol. 2002, openDemocracy (www.opendemocracy.net).

Sells, M. (2002) Vol. 2002 www.haverford.edu/relg/sells/interlinkedfactors.htm.

Beeldmateriaal

De illustraties bij dit artikel zijn afkomstig uit *Heroes*, vol. 1, no. 1, December 2001 (New York: Marvel Comics) waarin Amerikaanse striptekenaars de aanslagen op het World Trade Center herdenken door een ode te brengen aan de 'ware helden' in plaats van die uit het stripverhaal.

Afbeelding pagina 8: © Patrick Zircher met Derek Fridolfs en Hi-Fi

Afbeelding pagina 9: © John Romita sr. met Udon Studios

Afbeelding pagina 10: © Frank Quitely met Hi-Fi

Afbeelding pagina 12: © Salvador Larroca en Chris Claremont met Liquid!

Afbeelding pagina 13: © Jae Lee met Jose Villarrubia